

УДК 341.3:355.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.35>

ЖЕНЕВСЬКІ КОНВЕНЦІЇ ТА НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ПРАВОВОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Ганенко І.С.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Одеський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-9993-1117*

Шут В.О.,
*старший викладач
кафедри військового лідерства,
Військова академія, м. Одеса
ORCID: 0009-0008-1132-7187*

Яланська М.І.,
*старший викладач кафедри військового лідерства
Військової академії (м. Одеса)
ORCID: 0009-0006-8877-5063*

Ганенко І.С., Шут В.С, Яланська М.І. Женевські конвенції та новітні технології війни: проблеми ефективного правового застосування.

Стаття присвячена проблемам ефективного правового застосування Женевських конвенцій у контексті новітніх військових технологій та сучасних збройних конфліктів. Мета дослідження – проаналізувати недоліки чинних норм міжнародного гуманітарного права в умовах російсько-української війни та запропонувати оновлення положень Женевських конвенцій для регулювання воєнних злочинів, захисту цивільного населення і військовополонених, криміналізації екоциду, а також відповідальності за застосування новітніх військових технологій і гібридних методів війни. В ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення правових норм і міжнародних практик. Результати дослідження показують, що Женевські конвенції та їхні Додаткові протоколи є фундаментом міжнародного гуманітарного права, однак реалії сучасних збройних конфліктів виявили їхню недосконалість. Виявлено, що однією з основних проблем є відсутність ефективного механізму контролю за дотриманням норм, що призводить до безкарності за воєнні злочини. Також встановлено, що чинні положення не забезпечують належного захисту військовополонених, жінок і дітей, які часто стають жертвами насильства та репресій. Виявлено прогалини у регулюванні діяльності приватних військових компаній, а також використання новітніх технологій, зокрема кіберзброї та штучного інтелекту, що створює нові загрози для безпеки цивільного населення. Досліджено проблему екологічних злочинів, які не мають чіткої правової кваліфікації у межах міжнародного гуманітарного права, що ускладнює притягнення до відповідальності за екоцид. Обґрунтовано необхідність створення обов'язкових міжнародних трибуналів для розслідування воєнних злочинів, які не залежатимуть від політичної волі держав. Зроблено висновок, що для підвищення ефективності міжнародного гуманітарного права необхідно оновити Женевські конвенції з урахуванням сучасних викликів, автоматизувати процеси правозастосування, розширити юрисдикцію міжнародних судових органів, посилити відповідальність за порушення гуманітарного права та встановити дієвий контроль за використанням новітніх військових технологій. Практичне значення дослідження полягає у розробці рекомендацій щодо вдосконалення Женевських конвенцій для ефективного реагування на сучасні загрози у сфері міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: Женевські конвенції, воєнні злочини, екоцид, військовополонені, новітні технології.

Hanenko I.S., Shut V.S., Yalanska M.I. Geneva conventions and modern warfare technologies: issues of effective legal application.

The article addresses the challenges of effectively applying the Geneva Conventions in the context of modern military technologies and contemporary armed conflicts. The aim of the study is to analyze the shortcomings of existing norms of international humanitarian law in the context of the Russia-Ukraine war and propose updates to the Geneva Conventions to regulate war crimes, protect civilians and prisoners of war, criminalize ecocide, and establish accountability for the use of advanced military technologies and hybrid warfare methods. The research employs general scientific methods of cognition, including analysis, synthesis, comparison, systematization, and generalization of legal norms and international practices. The findings indicate that while the Geneva Conventions and their Additional Protocols form the foundation of international humanitarian law, contemporary armed conflicts have exposed their limitations. One of the key issues identified is the lack of an effective enforcement mechanism, leading to impunity for war crimes. Additionally, existing provisions fail to ensure adequate protection for prisoners of war, women, and children, who frequently become victims of violence and repression. Gaps have been identified in the regulation of private military companies and the use of emerging technologies, such as cyber weapons and artificial intelligence, which pose new threats to civilian security. The study also examines the issue of environmental crimes, which lack clear legal classification within international humanitarian law, complicating the prosecution of ecocide. The research substantiates the necessity of establishing mandatory international tribunals for investigating war crimes, independent of state political will. The study concludes that enhancing the effectiveness of international humanitarian law requires updating the Geneva Conventions to address modern challenges, automating legal enforcement processes, expanding the jurisdiction of international judicial bodies, strengthening accountability for violations of humanitarian law, and implementing effective oversight over the use of advanced military technologies. The practical significance of the study lies in developing recommendations for improving the Geneva Conventions to effectively address contemporary threats in the field of international humanitarian law.

Key words: Geneva Conventions, war crimes, ecocide, prisoners of war, modern technologies.

Постановка проблеми. Повномасштабна російсько-українська війна, що триває з 2022 року, стала потужним викликом для міжнародного права, змушуючи світову спільноту переглядати його ефективність, зокрема положення Женевських конвенцій щодо захисту цивільного населення, військовополонених та гуманітарних об'єктів. Масові порушення норм ведення війни, зафіксовані міжнародними організаціями, зумовлюють необхідність посилення механізмів відповідальності агресорів, розширення юрисдикції міжнародних судових інституцій та адаптації правових норм до реалій сучасних конфліктів. Значні економічні, екологічні, соціальні та гуманітарні збитки, спричинені воєнними діями, також актуалізують питання ефективності міжнародних санкційних режимів та правових інструментів відшкодування завданих втрат.

Тільки протягом першого року повномасштабного вторгнення Росії в Україну загальні втрати української інфраструктури досягли майже 144 мільярдів доларів. Загальні втрати, спричинені російською агресією в Україні в 2025 році, оцінюються щонайменше у 500 мільярдів доларів США, хоча експерти припускають, що реальні масштаби збитків можуть сягати трильйонних сум. Це стосується передусім безпосередньої шкоди інфраструктурі, житловим і промисловим об'єктам, що виникла внаслідок бойових дій та окупації частини території. Однак реальні втрати значно перевищують ці розрахунки, оскільки враховують не лише відновлення зруйнованого, а й комплексні реабілітаційні заходи для постраждалих, виплату компенсацій за моральні страждання, економічні втрати, а також довгострокові наслідки для суспільства та держави [10].

Події в містах Київської області, таких як Буча, Гостомель та Ірпінь, продемонстрували масштабні злочини російських військ проти мирного населення. Після їхнього звільнення світ побачив жахливі наслідки окупації: масові вбивства цивільних, тортури, викрадення, сексуальне насильство та страти. Було зафіксовано випадки катувань і вбивств представників місцевої влади, обраних українським народом. Ці події стали ілюстрацією нехтування Росією нормами

міжнародного гуманітарного права. Ще у 2019 році, готуючись до повномасштабної війни, російська влада фактично вийшла з Четвертої Женевської конвенції, що передбачає захист цивільного населення під час міжнародних конфліктів. Вона відкликала свій підпис під Додатковим протоколом та офіційно заявила про невизнання ролі спеціальної комісії ООН, яка має повноваження розглядати воєнні злочини та порушення прав цивільного населення в умовах війни [6, с. 168].

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання ефективного правового застосування Женевських конвенцій у контексті новітніх технологій війни є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. Особливий акцент зроблено на відповідність положень міжнародного гуманітарного права (МГП) сучасним викликам, що виникають унаслідок використання нових видів озброєння, штучного інтелекту та кібероперацій.

Значний внесок у розвиток теми зробила О.П. Махмурова-Дишлюк [6], яка досліджує роль Женевських конвенцій у забезпеченні прав цивільного населення в умовах сучасних збройних конфліктів, зокрема в контексті російсько-української війни. Авторка аналізує актуальні порушення норм МГП та пропонує шляхи підвищення ефективності їх застосування. Д.С. Клапоушак [4] розглядає міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів, звертаючи увагу на питання відповідальності за порушення гуманітарних норм. Н.Х. Немонова [9] зосереджується на проблемах дотримання прав військовополонених, що є критично важливим у світлі сучасних воєнних реалій.

Крім того, у дослідженні використано аналітичні матеріали та публікації експертів у сфері міжнародного права, зокрема праці Х. Віттла [1], який розглядає Женевські конвенції крізь призму їхньої актуальності в сучасних умовах. М. Доценко, Т. Короткий та І. Назарчук [2] акцентують увагу на ризиках необмеженого насильства у разі нехтування нормами МГП. Також заслуговують на увагу дослідження, представлені у виданнях МКЧХ [8] та Національної академії внутрішніх справ [7], що висвітлюють основні положення Женевських конвенцій і додаткових протоколів.

Попри значну кількість досліджень, спостерігається нестача систематизованого аналізу про ефективність застосування Женевських конвенцій в умовах російсько-української війни. Тому, використовуючи різні методи наукового пізнання, було здійснено аналіз, узагальнення та систематизацію наявної інформації з метою її подальшого застосування в контексті розвитку міжнародного гуманітарного права.

Мета статті – проаналізувати недоліки чинних норм Женевських конвенцій у контексті російсько-української війни та запропонувати оновлення їхніх положень для ефективного регулювання воєнних злочинів, захисту цивільного населення та військовополонених, криміналізації екоциду, а також відповідальності за використання новітніх військових технологій і гібридних методів ведення війни.

Вклад основного матеріалу. Будь-яка війна приносить масові страждання та значну кількість жертв, а тому дотримання правил міжнародного гуманітарного права є важливим. Забезпечення їх дотримання вимагає активних дій з боку держав, зокрема підготовки до їх реалізації ще в мирний час. Оскільки під час війни впровадження норм гуманітарного права є значно складнішим, важливо, щоб держави завчасно створювали механізми для їхнього виконання.

Женевські конвенції – відносяться до численних міжнародних договорів, що регулюють гуманітарні аспекти ведення війни та захист осіб, які не беруть або перестали брати участь у бойових діях. Вони закріплюють принципи гуманного поводження з військовополоненими, пораненими, хворими, цивільним населенням, а також обмежують застосування методів і засобів ведення війни. Конвенції були прийняті під егідою Міжнародного комітету Червоного Хреста й становлять основу сучасного міжнародного гуманітарного права [5].

Зміст Женевських конвенцій

Рік прийняття	Зміст конвенції
1864	Перша Женевська конвенція: запроваджено захист поранених і хворих військовослужбовців під час сухопутних бойових дій, а також визнано символ Червоного Хреста.
1906	Друга Женевська конвенція: розширено положення першої конвенції, поширено захист на санітарний персонал і польові госпіталі.
1929	Третя Женевська конвенція: встановлено детальні правила поводження з військовополоненими.
1949	Четверта Женевська конвенція: введено захист цивільного населення на окупованих територіях та в зонах бойових дій, а також переглянуто попередні конвенції.

Примітка: систематизовано авторами на основі [7]

Попри те, що принципи гуманності, закладені понад 150 років тому, залишаються актуальними, їх дотримання часто порушується. Якщо під час Першої світової війни втрати серед цивільного населення становили близько 10%, а в Другій світовій – до 50%, то нині в багатьох збройних конфліктах ця частка може досягати 90% [11].

Як результат, подальші збройні конфлікти, зокрема національно-визвольні війни 1970-х років, виявили потребу в розширенні правових норм, що регулюють бойові дії. Це призвело до ухвалення 8 червня 1977 року двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій:

- Перший Протокол стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, що безпосередньо стосується російсько-української війни.
- Другий Протокол регулює захист жертв неміжнародних збройних конфліктів, що має безпосереднє значення для ситуації на Сході України.

У 2005 році було прийнято третій Додатковий протокол, який передбачив введення нової емблеми – червоного кристала. Цей символ був створений як додатковий до червоного хреста та червоного півмісяця, зокрема для держав і організацій, яким було складно використовувати традиційні знаки [11].

Кожна нова війна ставить перед міжнародним правом унікальні виклики, які неможливо повністю передбачити чи врегулювати заздалегідь, навіть з урахуванням існуючих правових норм, зокрема Женевських конвенцій. Саме тому природно, що міжнародні правові документи мають свої прогалини та проблемні аспекти. Українські дослідники, аналізуючи ці питання, виокремлюють низку критичних проблем, що потребують перегляду та доопрацювання.

Захист жінок і дітей. Міжнародне гуманітарне право, зокрема Женевські конвенції та їхні Додаткові протоколи, спрямоване на загальний захист цивільного населення під час збройних конфліктів. Однак у сучасних умовах воєнних дій виникає проблема, що окремі категорії осіб, які є особливо вразливими в таких ситуаціях, не мають чітко визначеного спеціального статусу чи механізмів захисту в рамках Женевських конвенцій. Зокрема, однією з найвразливіших категорій є жінки та діти, які часто зазнають особливих загроз під час війни, включаючи сексуальне насильство, примусове переміщення, експлуатацію та загрозу залучення до бойових дій. Гендерно зумовлене насильство, зокрема зґвалтування, часто використовується як тактичний засіб війни, що демонструє необхідність більшого захисту жінок у міжнародному правовому полі. Попри існування численних міжнародних документів, таких як Конвенція про права дитини (1989) чи Декларація про захист жінок і дітей в умовах надзвичайних обставин і збройних конфліктів (1974), їхні положення є лише доповнюючими, а не основоположними в рамках міжнародного гуманітарного права.

Крім того, Резолюція Європарламенту щодо впливу війни в Україні на жінок (2022), яка наголошує на необхідності боротьби з торгівлею людьми, сексуальним насильством і дискримінацією під час війни, має лише рекомендаційний характер і не накладає юридичних зобов'язань на держави-члени ЄС [4].

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (Женевська конвенція III) є основоположним міжнародно-правовим актом, що регулює захист осіб, які потрапили в полон під

час збройного конфлікту. Вона встановлює гарантії дотримання прав тих, хто не бере участі у військових діях або вийшов із них. Однак практичне застосування цих норм стикається з низкою проблем, що ставлять під сумнів ефективність існуючого механізму їх забезпечення. Одна з ключових проблем – *відсутність дієвої системи контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права щодо військовополонених* [9]. До інших проблем можна виділити:

1. Неможливість реального покарання порушників через слабкість міжнародної юстиції.
2. Політичні маніпуляції та саботаж виконання норм з боку деяких держав.
3. Практика репресалій, коли одна сторона у відповідь на порушення противника також нехтує міжнародним правом.
4. Відсутність уніфікованої класифікації конфліктів, що ускладнює застосування відповідних норм.

Наслідком цих недоліків є регулярні порушення прав військовополонених, включно з катуваннями, приниженням, відмовою в медичній допомозі та навіть масовими вбивствами. Це особливо актуально в контексті сучасних збройних конфліктів, зокрема війни Росії проти України, де зафіксовано численні випадки жорстокого поводження з військовополоненими [9].

Участь у бойових діях дітей. Хоча міжнародне право забороняє участь дітей до 15 років у бойових діях, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини (2000) допускає можливість добровільного вступу осіб до 18 років у збройні сили. Це створює прогалину, яку можуть використовувати держави або збройні угруповання для залучення неповнолітніх у бойові дії [4].

Екологічні злочини, спричинені військовими діями, залишаються однією з найменш врегульованих сфер міжнародного гуманітарного права.

Згідно з Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій (1977), забороняється здійснення нападів на об'єкти, що містять небезпечні сили (греблі, дамби, атомні електростанції), якщо це може спричинити масові жертви серед цивільного населення або значну шкоду довкіллю. Проте руйнування Каховської ГЕС 6 червня 2023 року продемонструвало недієвість міжнародних механізмів запобігання таким злочинам. Цей акт спричинив масштабні гуманітарні, соціальні та екологічні наслідки, включно з неконтрольованим затопленням 26 населених пунктів, загибеллю водних біоресурсів, забрудненням ґрунтів та загрозою екологічної катастрофи через порушення роботи Запорізької АЕС [3].

Попри те, що стаття 8 (2) (b) (iv) Римського Статуту Міжнародного кримінального суду визначає екоцид як воєнний злочин, а Додатковий протокол I до Женевських конвенцій встановлює зобов'язання держав притягати до відповідальності винних осіб, на практиці питання екологічних злочинів у воєнний час залишається неврегульованим належним чином. Основними проблемами є:

- Відсутність чіткої класифікації екоциду як окремого міжнародного злочину. У міжнародному праві не існує єдиного визначення екоциду, що ускладнює його кваліфікацію та притягнення винних до відповідальності.
- Слабкість механізмів міжнародного контролю. Хоча Женевські конвенції передбачають відповідальність за серйозні порушення, немає чіткої процедури розслідування таких злочинів та санкцій щодо держав, що їх вчиняють.
- Політична упередженість міжнародних організацій. Незважаючи на очевидні докази масштабних екологічних злочинів, політичні інтереси окремих держав можуть блокувати розгляд справ у міжнародних судах.
- Відсутність превентивних заходів. Існуюче міжнародне право зосереджується переважно на відповідальності за вже скоєні злочини, проте бракує ефективних механізмів запобігання таким діям у майбутньому [3].

Участь приватних військових формувань. Міжнародне гуманітарне право стикається з численними викликами, зокрема, через діяльність військових формувань, які не належать до конкретних держав, використання новітніх технологій у бойових діях, таких як автономні системи озброєння та штучний інтелект, а також розширення сфер ведення війни, зокрема в космосі. Однією з основних проблем залишається дотримання норм і правил гуманітарного права [1].

На нашу думку, найважливіший механізм забезпечення дотримання Женевських конвенцій – це *притягнення до відповідальності осіб і держав, які порушують їхні положення*. Зокрема, важливим інструментом є кримінальне переслідування воєнних злочинів та правові обмеження щодо експорту зброї до країн, де існує ризик порушення норм гуманітарного права. Уряди деяких держав уже ухвалюють рішення щодо заборони експорту озброєння до країн, чії дії можуть спри-

яти порушенню Женевських конвенцій. Це свідчить про важливість контролю за дотриманням міжнародного права як на національному, так і на міжнародному рівнях [1].

Попри те, що Женевські конвенції залишаються основою міжнародного гуманітарного права, їхніх норм недостатньо для регулювання сучасних збройних конфліктів. Російсько-українська війна продемонструвала нагальну потребу в оновленні Женевських конвенцій у частині ефективного механізму забезпечення їхнього дотримання, розширення захисту цивільного населення та полонених, врегулювання гібридних конфліктів, екологічних злочинів та відповідальності за використання новітніх технологій у війні. Без цих змін міжнародне гуманітарне право ризикує втратити свою ефективність у нових реаліях глобальних конфліктів [2].

1. *Запровадження дієвого механізму контролю та примусу до виконання норм МГП.* Однією з найбільших проблем є неефективність існуючих механізмів контролю та притягнення до відповідальності за порушення Женевських конвенцій. Оскільки держави не завжди добровільно виконують свої зобов'язання, необхідно:

- створити спеціальну міжнародну інституцію для оперативного контролю дотримання норм Женевських конвенцій у конфліктах;
- закріпити обов'язковий механізм розслідування воєнних злочинів на міжнародному рівні без залежності від згоди держав-учасниць;
- удосконалити санкційний механізм: передбачити колективні міжнародні заходи щодо держав, які систематично порушують норми гуманітарного права.

2. Окреме регулювання гібридних воєн, кібератак та використання ІІІ у війні. Сучасні війни все частіше відбуваються у гібридному форматі, включаючи інформаційні операції, кібератаки та використання автономних систем озброєння. Необхідно:

- окремо регламентувати правила ведення кіберконфліктів, зокрема визначити, які кібератаки є воєнними злочинами (наприклад, атаки на критичну інфраструктуру з метою завдання шкоди цивільному населенню);
- обмежити використання штучного інтелекту у військових цілях, особливо безконтрольні автономні бойові системи, що можуть порушувати принципи розрізнення та пропорційності;
- визначити відповідальність держави за діяльність недержавних військових формувань (найманці, приватні військові компанії, проксі-угруповання).

3. Посилення захисту військовополонених та цивільного населення. Хоча Женевські конвенції регулюють поведінку з військовополоненими, існує низка проблем:

- необхідність конкретизації стандартів гуманного поводження з урахуванням сучасних реалій (наприклад, заборона утримання полонених у нелюдських умовах, позбавлення їх медичної допомоги);
- посилення відповідальності за застосування сексуального насильства як воєнного злочину (зокрема, щодо жінок та дітей у зонах конфлікту);
- удосконалення механізму обміну полоненими, включаючи створення міжнародного органу, відповідального за їхній правовий захист і фіксацію статусу.

4. Екологічні злочини як окремий вид воєнних злочинів. Руйнування Каховської ГЕС продемонструвало масштабні екологічні наслідки збройного конфлікту. Проте міжнародне право не містить достатньо чітких механізмів відповідальності за екоцид під час війни. Тому слід:

- окремо закріпити екоцид у Женевських конвенціях як воєнний злочин зі встановленням конкретних санкцій.
- передбачити міжнародний механізм оцінки екологічної шкоди, спричиненої війною, та обов'язок держав відшкодувати збитки.

5. Створення обов'язкових міжнародних трибуналів для розслідування воєнних злочинів. Міжнародне право часто залежить від політичної волі держав. Щоб усунути цю проблему, слід:

- закріпити автоматичне створення міжнародного трибуналу для розслідування воєнних злочинів у кожному міжнародному конфлікті.
- передбачити пряму юрисдикцію Міжнародного кримінального суду над усіма конфліктами, незалежно від ратифікації Римського статуту окремими державами [2].

Висновки. Отже, Женевські конвенції та їхні Додаткові протоколи формують основу міжнародного гуманітарного права, проте сучасні збройні конфлікти, зокрема російсько-українська війна, висвітлили їхні недоліки. Основні проблеми включають відсутність ефективного механізму контролю за дотриманням норм, недостатній захист військовополонених, жінок і дітей, а також невре-

гульованість питань участі приватних військових компаній, застосування кіберзброї та штучного інтелекту у війні. Серед ключових аспектів, які потребують оновлення, слід виділити екологічні злочини, які не мають чіткої правової кваліфікації та належного механізму покарання; створення обов'язкових міжнародних трибуналів для розслідування воєнних злочинів без залежності від політичної волі держав; посилення відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо сексуального насильства, репресалій проти військовополонених.

Оновлення Женевських конвенцій має враховувати реалії сучасної війни, включаючи автоматизацію правозастосування, розширення юрисдикції міжнародних судових органів, криміналізацію екоциду та посилення контролю за використанням новітніх військових технологій. Без цих змін міжнародне гуманітарне право не зможе ефективно реагувати на новітні виклики та запобігати масовим порушенням прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вітгл Х. Женевські конвенції. Застарілий інструмент права? DW, 2024. URL: <https://www.dw.com/uk/zenevski-konvencii-zastarilij-instrument-miznarodnogo-prava/a-69919868>.
2. Доценко М., Короткий Т., Назарчук І. Без міжнародного гуманітарного права війна перетворюється на необмежене насильство. Юридична газета онлайн, 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/interview/bez-miznarodnogo-gumanitarnogo-prava-viyna-peretvoryuetsya-na-neobmezhenе-nasilstvo.html>.
3. Женевські конвенції: актуальні роз'яснення щодо порушення норм міжнародного права. РАЕВ, 2023. URL: <https://ukraine-oss.com/zhenevski-konvenciyi-aktualni-rozysnennya-shhodo-porushennya-norm-miznarodnogo-prava>.
4. Клапоуцак Д.С. Щодо міжнародно-правового захисту цивільного населення під час збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2023, № 77, ч. 2. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/52.pdf>.
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. ООН; Конвенція, Проект, Угода від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
6. Махмурова-Дишлюк О.П. Місце і роль Женевських конвенцій у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах російсько-української війни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 2024, № 69. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc69/36.pdf>.
7. Міжнародне гуманітарне право та захист прав людини. Національна академія внутрішніх справ, 2023. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_7.html.
8. МКЧХ. Основні положення Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них. Київ, 2023. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf.
9. Немонова Л.Х. Проблеми дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо військовополонених. Проблеми ефективності міжнародно-правового регулювання прав військовополонених: матеріали круглого столу (м. Харків, 23 черв. 2023 р.) / редкол.: Батиргарєєва В.С., Оніщенко Н.М., Пашенко О.О. та ін.; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України; Ін-т держави і права ім. М. Корецького; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2023. 104 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/12/97_2023-1.pdf.
10. Тріпутьський Г., Ріпенко А. Збитки від війни. Top50, 2025. URL: <https://top50.com.ua/zbytku-vid-vijny>.
11. Чумак Ю. Чи працюють «правила ведення війни»? Виповнилося 150 років з прийняття першої Женевської конвенції. Гельсінська ініціатива – XXI, 2023. URL: <https://21.helsinki.org.ua/index.php?id=1409339579>.